

Nordens Klippe mellom Lenin og Tsar Knut.

Historien om arbeiderbevegelsen i Sør-Varanger er en viktig del av arbeiderklassens historie. Vi kjenner igjen de store trekkene, fremveksten av faglige rettigheter, et sosialdemokratisk parti som i kjølvannet av den russiske revolusjonen ble splittet og svekket, men senere gjenvant styrke og ble en drivkraft i fremveksten av det moderne Norge. En historie om politisk strid, om solidaritet og kamp mot gjenstridige og høyreekstreme arbeidskjøpere. Vi følger de store trekkene, men stilt overfor lokale utfordringer, fikk historien her oppe et interessant særpreg. Den såkalte Kirkenes-konflikten rommer mye av dette.

Arbeiderbevegelsen i nord ble skapt i begynnelsen av forrige århundre i møtet mellom fiskerbønder, samer, rallar og radikale embedsmenn, i et internasjonalt krysningspunkt lenge før Barentsregionen ble et begrep. Den ble herdet i møtet med nessekonger og arbeidskjøpere som var vant til å spille på at de var enerådende i arbeidsmarkedet og eneherkere i lokalsamfunnet. Nessekongen og gruedirektøren oppfattet seg som patriarker i samfunnet, med lensmann, kirke og forsvaret i ryggen. Kallenavnet Tsar-Knut forteller mye om hvordan verksdirektør Johan Knutzen ble oppfattet av arbeiderne.

Stilt overfor slike mennesker og holdninger, lå veien åpen for klassekamp og revolusjonære ideer. Arbeiderbevegelsen i Sør-Varanger ble raskt oppfattet og beskrevet som opprørsk og revolusjonær, og faneinskripsjonene vakte frykt i borgerpressen sør i landet. Man fryktet at Sør-Varanger skulle bli en revolusjonær forpost i nord.

Men også motstanden mot en organisert arbeiderbevegelse var sterk og hadde forutsetninger for å slå tilbake. Kirkeneskonflikten er et godt eksempel på det. Blant fagforeningskameratene lokalt ble historien om «storstreiken» ofte fortalt som et eksempel på solidaritet og kampvilje. Men i LO sentralt lever minnet om konflikten som «fagbevegelsens bitreste nederlag». Et fullstendig nederlag hvor ikke en gang fagbevegelsens minstekrav etter en streik - «alle mann tilbake i jobb»- ble etterkommet. Fagbevegelsen i Sør-Varanger var blant de første i landet som fikk føle at høyreekstreme krefter var i ferd med å få innpass blant norske arbeidsgivere.

Revolusjonære ideer vokser fram

Arbeiderbevegelsen kom til Sydvaranger herred før AS Sydvaranger. Hvalkokeri i Lanabukt og trelast fra skogene i Pasvik hadde skapt arbeidsplasser for samer og kvener som kunne danne grunnlag for ideer om brorskap og solidaritet. Godt hjulpet av Andreas og Ellisif Wessel, hadde det Sosialdemokratiske arbeiderpartiet begynt å gjøre seg gjeldende i herredspolitikken. Men tanken om å forme et sosialistisk samfunn gjennom revolusjonær kamp var langt unna.

Etableringa av gruver og verk skapte en annen virkelighet. Arbeiderne kom fra hele landet, i arbeidslag fra Ofotbanen og Sulis, fra fiskerbondebygder i Nordland og Troms, svensk rallar og bus. En smeltedigel av ideer og et fargerikt fellesskap. Nordlendingene var i flertall, mens samer og kvener ikke slapp inn på Sydvaranger av nasjonale sikkerhetsmessige årsaker. Kirkenes skulle bli en norsk grensebastion, og arbeidsplassene skulle være et

fornorskingsredskap. Men samer og kvener på gamle fotografier, og på listene til de første arbeiderorganisasjonene, forteller at disse gruppene utgjorde et viktig grunnlag for utviklinga av arbeiderbevegelsen i nord. Historien har ofte lagt vekt på fødselshjelpere som Adam Egede Nissen og Ellisif Wessel, men vi må ikke glemme at arbeiderbevegelsen i Finnmark ble skapt av en særegen arbeiderklasse med ulike kampsaker.



Sosialistisk agitasjonsmøte i fjæra nedenfor herredshuset 1897. Legg merke til det stor samiske fremmøtet. Foto Ellisif Wessel

Fra 1906 og framover ble Fagforeninga Nordens Klippe skapt av organisasjonsvante folk i samarbeid med sosialistiske agitatorer, og organisasjonsretten og den første tariffavtalen ble akseptert uten særlig motstand i 1907. Direktør Wiull var opptatt av å få verket og gruvene i stand. Han ville tjene penger, og ønsket ikke bråk med arbeiderne.

Provoserende faner

Det var altså ikke kampen om organisasjonsretten som ble stridstema i den nye fagforeninga, men 1. mai-feiringa og særlig parolene og faneinnskripsjonene som ble båret i 1. mai-togene. Innskripsjonene vitner om god hjelp fra Ellisif Wessels litterære evner:

Det begynte i 1907 med Nordens Klippes nye fane som provoserte med «Ned med tronen, alteret og pengeveldet». I 1911 ble parolen «Til Kamp! Vi er i fiendens land. Vor rett vi tar, vi tinger ikke lenger» båret i 1. maitoget, og Bjørnevand Sosialistiske Ungdomslag var like klar i sin tale mot klassesamfunnet med parolen «Bort med bibel, brennevin og bajonett, for Kultur, Kunnskap og Kraft»



Opprørsfanen til Nordens Klippe presentert av Petrus Nylander i 1907

Faneinnskripsjonene varslet kamp mot det bestående samfunnet, og vakte avsky og debatt på mange nivå i samfunnet. De ble debattert i Stortinget og Justisdepartementet, som stilte spørsmålsteget ved lovligheten av å marsjere under slike paroler. Kongen ville ha en orientering fra justisminister Castberg, og var forskrekket over hva de fant på der nord. Heldigvis var Castberg en klok mann, og fikk igjennom at parolene var «forenlig med åndsfriheten og ytringsfriheten her i landet»

Hvor kom de radikale ideene fra?

Selv om Nordens Klippes fane og fanestrident sto i 1907, er det radikale gjennombruddet knyttet til året 1911. Ved tariffoppgjøret dette året ble gruvearbeiderne trukket ut i storstreik og den nydannede Arbeidsgiverforeningen svarte med en omfattende lock-out. Til slutt var 44 000 mann over hele landet og i flere industrier omfattet av konflikten. Også Sydvaranger ble rammet, og her ble det i tillegg iverksatt en blokade av arbeid som ble utført av selskapets kontraktører. Direktør Wiull ble rasende og iverksatte et fryktet våpen mot dem som var i lockout, hus-utkastelse. Alt i lockout-varslet var arbeiderne gjort oppmerksom på at varslet også gjaldt for selskapets boliger, men at de fortsatt kunne bo der «hvis det ikke ble bråk». Nå var det blitt «bråk», og lensmann Bertelsen fikk beskjed om utkastelses-forretning. I alt 8 arbeiderfamilier ble satt på dør. De samme 8 familiefedrene fikk heller ikke arbeidet tilbake etter at konflikten var avsluttet. Etter en voldgiftsdom satt de igjen med erstatning for tapt arbeidsfortjeneste, men uten jobb og bolig. Dette var straffen for det Wiull kalte for oppvigleri.

Dette året ble Kirkenes sosialistiske ungdomslag stiftet, og ett år senere så Bjørnevand sosialistiske ungdomslag dagens lys. Oppvigleriet hadde tatt steget over i en revolusjonær klassekamp, som etter datidas bilder å dømme, samlet mange av arbeiderne. De studerte Marx og senere Lenin i form av pamfletter oversatt av Ellisif Wessel. Viktigere var det at de sluttet opp om Fagopposisjonen av 1911 og den syndikalistiske tanken om at fagbevegelsen måtte organiseres slik at den kunne bli en spydspiss for en kommende revolusjon. Martin Tranmæl og andre agitatorer kom på besøk og la grunnlaget for en faglig politikk som satte direkte aksjon på dagsorden. Verksledelsens brutale behandling av arbeiderne, som resulterte i mange tap av liv, måtte møtes med aksjoner som ikke skulle gå veien om byråkratene i ledelsen av LO. Med midler fra parti og fagbevegelse grunnla arbeiderne avisa «Folkets Frihet» som skulle være talerør for revolusjonen. Ved hjelp av kvinneorganisasjonen og ungsosialistene bygde de opp en kulturbevegelse. I 1913 hadde Thorolf Bugge sin berømte disputt med direktør Wiull etter at denne hadde sagt at arbeiderne ikke hadde kultur til å benytte et bad. Bugge svarte da med å be om at Wiull kunne sørge for dusjen, så skulle han sørge for kulturen. Det løftet holdt han. Kathrine Bugge organiserte teaterselskapet Kathrineklubben. Arbeiderbarna ble samlet i en sosialistisk søndagsskole og sang i koret Barden. I 1913 ble Folkets hus innviet med stor fest. Formann Petrus Nylander i Nordens Klippe fremhevet Ellisif Wessels innsats.



*Kirkenes Sosialistiske ungdomslag ble stiftet i 1911. Her er medlemmene fotografert utenfor Doktorgården. Som nummer 4 fra høyre i første rekke sitter Torolf Bugge, som senere ble stortingsrepresentant for NKP.
Foto av Ellisif Wessel*

Martin Tranmæl inspirerte.

Mange av ungsosialistene var med på å sette sitt preg på Nordens Klippe og Grubernes Arbeidsmandsforening, om ikke akkurat med «dynamitt i borehullene», så med ei linje som var helt i tråd med Martin Tranmæls oppfordringer om direkte aksjoner. Parolen «Vi er i fiendens land. Vor rett vi tar. Vi tinger ikke lenger» ble virkelig-gjort i en rekke streiker og konflikter ved Sydvaranger i de første 20 årene av bedriftens virksomhet. Det var kamp mot stemplingsur, trakassering av tillitsvalgte, tariffstridige lønnsordninger, livsfarlige arbeidsmiljøforhold i stollene og i støperiet. Og de vant fram, selv om den nye direktøren, Tsar Knut, gjorde det han kunne for å stoppe dem. De hadde stor oppslutning både i gruvene og på verket. Fremtida så lys ut for den revolusjonære arbeiderbevegelsen i nord.



Martin Tranmæl sammen med fra venstre Andreas Wessel, Petrus Nylander og ytterst, Peder Kaasmoli (senere redaktør av Nordlys. Møtet dreide seg bl.a. om de mange ulykkene ved Sydvaranger. Foto Ellisif Wessel

Kampen om kommunismen

Likevel gikk det galt. Hvis vi skulle samlet dem som så stolt sto oppstilt til fotografering i 1911, måtte vi tatt minst 3 gruppebilder. Ett skulle hete Kirkenes sosialdemokratiske arbeiderparti, ett annet Kirkenes Kommunistiske Arbeiderparti og ett tredje Kirkenes Kommunistparti. Begge sistnevnte hevdet hardnakket at de sto for den rette revolusjonære linja, og det var særlig mellom dem at striden var bitter. Den ene fløya ville rette seg etter leninistiske prinsipper, den andre ville at et åpent masseparti skulle lede veien til revolusjon.

Kampen om rett lære er en sak, den er arbeiderbevegelsen vant til. Verre var det at skilsmissen førte med seg et bo som skulle fordeles, trykkpresse, avisa Folkets Frihet, Folkets hus, ungdomsforeninga, kvinneforeninga, barne- og ungdomsarbeidet. Kamerat sto mot kamerat i en strid som satte dype spor og varte ved langt inn i vår tid. Trygve Bratteli ble sendt opp for å være redaktør i Folkets Frihet og rydde opp i forholdene på 30-tallet. Han forteller om et samorganisasjonsmøte på Folkets hus som brøt ut i en nevekamp mellom deltakerne, og som ikke tok slutt før han fikk satt på Internasjonalen på husets grammofon.

Samholdet sprekker

Aller verst var det at striden ødela samholdet i Nordens Klippe. Nykommunistene sto sterkt, og gjennomførte ei konfliktlinje basert på det som etter hvert ble utviklet som en

kommunistisk fagforeningsstrategi, med klare linjer til Leninakademiet i Moskva og den Røde Faglige Internasjonale. Denne linja hadde fotfeste i Jernarbeiderforbundet, og fant i Kirkenes sin fremste talsmann i kommunisten Edward Sjølander, som var kommet hit fra Oslo for å lede samorganisasjonen. Etter ett år ble han også valgt til leder for Nordens Klippe, og kom til å lede aksjonsutvalget i Kirkeneskonflikten.

Tranmælfloya la om kursen mot mer samarbeid med arbeidsgiversiden. Fagbevegelsen skulle ikke lenger være en revolusjonær spydspiss, men sikre arbeid, lønn og velferd for landets arbeidere. Resultatet av striden ble at mange sosialdemokratisk orienterte arbeidere mistet tilliten til Nordens Klippe og meldte seg ut, mens nyankomne fiskerbønder, som kom til Kirkenes for å finne arbeid etter at torskefisket i flere år på rad hadde slått feil, overhode ikke vurderte organisasjonen som et alternativ. I 1927 var under 30 % av arbeidsstokken ved Sydvaranger organisert. Flertallet aksepterte bedriftsledelsens mottrekk mot det politiske oppvigleriet, 3 måneders enkeltmannskontrakter. Organisasjonsretten var truet.

Til kamp. Vår rett vi tar!

Kirkenes-konflikten, eller Storstreiken som den ble kalt lokalt, ble iverksatt i 1928 som en blokad av selskapet, godkjent av riksmeglingsmannen, men under ledelse av et eget aksjonsutvalg og gjennomført etter prinsippet «tvers gjennom lov til seier».

Arbeidsmandsforbundet støttet opp, men var skeptisk til det kommunistiske aksjonsutvalget og ville nok helst valgt en annen linje. Hvorfor streiken har fått betegnelsen storstreiken er en gåte for meg. Ikke på noe tidspunkt var Sydvaranger truet av blokaden. Arbeidsvillige strømmet til fra kysten av Finnmark, og de streikende fagorganiserte hadde i realiteten satt seg selv på porten. Formelt ble konflikten avblåst etter ett år. Resultatet ble at hjulene på Sydvaranger gikk som om ingenting hadde hendt, ingen av de streikende arbeiderne ble tatt inn i arbeid igjen og Nordens Klippe og Grubernes Arbeidsmandsforening ble erstattet av to gule fagforeninger som fullt ut aksepterte 3-måneders-kontraktene. Malmklang ble bygget for å svekke arbeiderkulturen på Folkets hus. De arbeiderne som fortsatte ved selskapet, og dermed formelt gjorde seg fortjent til betegnelsen streikebryter, gikk i 1931 ut med en uttalelse hvor de tok avstand fra Nordens Klippe og Grubernes Arbeidsmandsforening og kulturtilstelninger på Folkets Hus. Kirkenessamfunnet var dypt splittet mellom sosialister og høyrepopulistiske krefter.



Sør-Varanger Arbeiderparti samler krefter etter de turbulente begivenhetene på 20-tallet. Bildet er tatt på Folkets Hus i 1930. Tilhører Finnmark Fylkesbibliotek

Nederlaget.

Det skulle gå 20 år før et statlig eierskap gjeninnførte organisasjonsretten og tariffmessige forhold. LO-kongressene og landsmøtene i Arbeidsmannsforbundet måtte granske hjerne og

hjerter for å finne ut hva som hadde gått galt. De rettet ikke uventet kritikken mot kommunistenes faglige strategi, men i dag skjønner vi mer av årsakene.

Gruveselskapene har fra gammelt av vært hjørnesteinsbedrifter som har hatt ansvar for de samfunnene som vokste opp rundt dem. Slik var det på Røros, i Folldal, i Sulitjelma og på Kirkenes. Verkene tok ansvar for lønn, velferd og hus for arbeiderne sine, og de likte dårlig at arbeidernes egne organisasjoner skulle ødelegge denne makten. Disse selskapene utviklet en strategi for å kvitte seg med fagorganisasjonene for å sikre produksjon og profitt. Vi kjenner flere tilfeller av trakassering og oppsigelse av tillitsvalgte, og på 20-tallet ble det mer og mer vanlig at arbeiderne ble tilbudt kortvarige enkeltmannskontrakter. Man forlangte lojalitet og solidaritet til bedriften, ikke til arbeidskameratene. De som ikke fulgte opp krav om lydighet, ble satt på dør. Det kjente Menstadslaget i Skien i 1931, fulgte i store trekk de samme konfliktlinjene, men ingen lyktes bedre med denne organisasjonsfiendtlige taktikken enn Tsar Knut!